

УДК 343.6

Яремко Оксана Михайлівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права
Тернопільського національного
економічного університету

ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КАТУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено проблеми створення та реалізації норм національного законодавства у сфері боротьби із катуваннями. Вказано на невідповідність українського законодавства про кримінальну відповідальність за катування міжнародному. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства України з даної проблеми.

Ключові слова: катування, міжнародно-правові зобов'язання, покарання, кримінальна відповідальність, людська гідність, склад злочину.

Постановка проблеми. Україна, прагнучи наслідувати правові стандарти міжнародної спільноти із захисту основних прав і свобод людини та громадянина, здійснює гуманізацію усієї правової системи, в тому числі, й законодавства. Про гуманізацію законодавства свідчить положення ст. 28 Основного Закону: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [4]. Катування в кримінальному праві та кримінальному процесі демократичної правової держави нема і не може бути. «Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність», – твердить законодавець [5]. Більше того, під загрозою позбавлення волі на певний строк (максимальний термін – п'ятнадцять років) або ж довічного ув'язнення кримінальний закон забороняє катування [5].

Що ж стосується свідчень, отриманих під тортурами, то український законодавець вважає їх неприпустимими для використання в кримінальному процесі, тому що «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом» (ч. 3 ст. 62 Конституції України) [4]. Та й перелік видів покарань, закріплений у ст. 51 кримінального закону, не містить ні тілесних, ані таких, котрі б порушували гідність людини [5].

Проте, правові реалії України свідчать про незахищеність людини від різних проявів катування. І що парадоксально: впродовж минулого року до органів прокуратури надійшло близько 3600 скарг із приводу катування громадян працівниками правоохоронних органів [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти, досліджуваної нами проблеми, знаходимо у працях таких сучасних представників науки та практики кримінального права України, як: В. І. Борисова, Д. Г. Михайленка, А. А. Музики, Г. Н. Телесніцького та ін. В основному вони стосуються загальної кримінально-правової характеристики складу злочину «Катування» (ст. 127 КК України).

Постановка завдання. Метою наукової розвідки є дослідження законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за катування в Україні, а також формулювання пропозицій із її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Катування – складне антисоціально-правове явище, через що, майже неможливо сформулювати визначення, котре б максимально розкривало усю його сутність. У науковій літературі знаходимо різні трактування поняття «катування». Їх умовно можна звести до: 1) тих, котрі акцентують увагу на праві захисту від катувань (маючи на увазі особисту безпеку людини); 2) тих, котрі відображають «катування», як одну із стадій «негуманного» ставлення до людини (їх зміст впливає із прецедентного права Європейського суду з прав людини; 3) тих, котрі не містять у визначенні всіх ознак складу катування (наприклад, залякування, страждання, примус тощо); 4) тих, котрі, підкреслюючи особливості катування, разом із тим, містять помилкові ознаки, що суперечать існуючій практиці [2, с. 12].

Дефініцію «катування» містить й низка міжнародно-правових актів із прав людини:

- *Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання ООН* від 9 грудня 1975 року (катування - будь-яка дія, за допомогою котрої людині навмисно завдається сильна біль або страждання, фізичне чи розумове, зі сторони офіційної особи або за її підбурювання з метою отримання від неї (тобто, людини) або від третьої особи інформації або зізнань, покарання її за дії, які вона здійснила або у скоєнні яких підозрюється, або залякування її або інших осіб. До «катування» не належать біль або страждання, що виникають тільки через законне позбавлення волі, зважаючи на стан, властивий цьому або в результаті цього, в тій мірі, наскільки це сумісно з Мінімальними стандартними правилами поведінки із ув'язненими. Катування – це посилений та навмисний вид жорстокого, нелюдського або, такого, що принижує гідність поведінки, і покарання) (ст. 1) [1];

- *Токійська декларація. Основні лікарські принципи, стосовно тортур та інших видів жорстокого, негуманного або принизливого поведінки або покарання при затриманні та ув'язненні Всесвітньої медичної асоціації* від 1 жовтня 1975 року (катування - умисне, систематичне або одноразове заподіяння фізичних або психічних страждань однією або декількома людьми, що діють самостійно або за чийось наказом, з метою змусити іншу людину дати інформацію, зробити визнання або з будь-якими іншими цілями) (преамбула) [7];

- *Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання ООН* від 10 грудня 1980 року («катування – будь-яка дія, котрою будь-якій особі зумисне завдається сильна біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли така біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди». Дефініцією катування не охоплюється біль або страждання, корі виникли в результаті законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково) (ст. 1) [3];

- *Міжамериканська конвенція про запобігання катуванням чи покарань за їх застосування Організації американських держав* від 9 грудня 1985 року (катування – будь-який навмисно вчинений акт, за допомогою котрого будь-якій особі завдано фізичну

чи психологічну біль або страждання з метою кримінального розслідування, як засіб залякування, як засіб покарання даної особи, як превентивний захід, як санкція або у будь-яких інших цілях. Катуванням вважається і застосування до будь-якої особи методів впливу, спрямованих на руйнування особистості жертви або на зниження її фізичних і розумових здібностей, навіть якщо такі методи не завдають фізичного болю або психічних страждань) (ст. 2) [6].

На нашу думку, дефініція «катування» у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН, – найбільш повна серед зазначених у інших міжнародно-правових актах.

У ній можна виділити три основні елементи, що характеризують катування:

1) інтенсивність заподіяння страждань. Найбільш застосовуваними методами катування є погрози та побиття. Як свідчать матеріали кримінальних справ, що стосуються катувань, катування середньої тривалості відбуваються впродовж 15 хвилин і завдають потерпілому легку шкоду здоров'ю. Проте, як наголошує А. Н. Ібраєва, тривалість катувань носить суб'єктивний характер, так як значною мірою підтверджується лише свідченнями потерпілих [2, с. 15]. Спосіб катування завжди характеризується особливою жорстокістю, котра визначається через поняття «біль», «фізичне і психічне страждання». Біль – це психофізіологічна реакція організму, котра виникає при сильному подразненні чутливих нервових закінчень, закладених в органах і тканинах і виражається в негативних фізичних відчуттях різного ступеня вираження. Страждання – сильні негативні переживання, викликані фізичними або душевними причинами (подразниками) [9, с. 22];

2) навмисність, тобто катування здійснюється лише з умисною формою вини (особа усвідомлює, що заподіює біль, фізичні чи психічні страждання потерпілому, і бажає їх заподіяти);

3) переслідування конкретної мети: отримання від катованої людини або третьої особи відомостей або зізнання; покарання за допомогою катування за дії, які вчинила або намагається вчинити особа, котру катують, або третя особа (чи у вчиненні яких вона підозрюється); залякування; примус; дискримінація особи, котру катують, або третьої особи.

Як уже зазначалося, в українському законодавстві кримінальна відповідальність за катування передбачена в ст. ст. 127 КК України: «Катування, тобто умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом побитів, мучення або інших насильницьких дій, що суперечать їх волі, в тому числі з метою отримати від нього або іншої особи інформацію, свідчення або визнання, покарати за його дії, які він скоїв або у скоєнні яких підозрюється, або залякування його або інших осіб, – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років» [5], а за «Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» (ст. 127 КК України) [5].

Слід зазначити, що з моменту набрання юридичної сили нині чинного закону про кримінальну відповідальність, редакція ст. ст. 127 КК України тричі зазнавала законодавчих змін (12 січня 2005 року, 15 квітня 2008 року та 5 листопада 2009 року). Аналіз останньої редакції (нині чинної) статті 127 КК України дає підстави твердити про нездатність українського законодавця відобразити ефективно норми міжнародно-правових актів та договорів, спрямованих на боротьбу із катуванням, у національне законодавство. Так, у результаті змін, здійснених законодавцем 5 листопада 2009 року, з тексту ст. ст. 127 КК України зник спеціальний суб'єкт злочину – службова особа, а разом із цим

й сутність кваліфікації «катування» в значенні статті 1 Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН. Як бачимо, у 2012 році положення ст. 127 КК України не приведено у відповідність до вимог статей 1-4 Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН, а, отже, суперечать їй (даній Конвенції). Ця недосконалість законодавчого формулювання є однією із причин уникнення кримінальної відповідальності за ст. 127 КК України. «Відтак, законодавство України все ще містить шпарину, яка дозволяє міліціонерам уникати кримінального покарання за катування та приховувати його реальні масштаби у статистиці» [10]. Тому серед тієї незначної кількості скарг, за якими все ж таки проводиться розслідування, доволі часто воно проводиться за ст. ст. 364 («Зловживання владою або службовим становищем») та 365 («Перевищення влади або службових повноважень») КК України [10].

Багатогадинне стояння біля стіни з розпластанням на ній; одягання капюшонів; позбавлення сну, харчування і води; утримання в приміщенні з постійним та голосним звуком або в підвалі, де особа ризикує наразитися на небезпеку нападу щурів; виставлення оголеної людини на очі інших людей; поміщення здорової людини до психіатричного відділення; поголення голови; примушування їсти екскременти або інші неїстівні речовини тощо – це найпопулярніші акти жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність поводження з людиною нашого «комуністичного минулого». Такі дії були спрямовані на приниження й образу людини, на позбавлення в ній усього людського, її знищення як фізично, так і морально. Вони є непоодинокими і у «професійній діяльності» працівників правоохоронних органів сучасної України.

Ю. Голик в контексті даної проблеми порушив важливе питання про сублімацію в кримінальному праві. Мова про те, що люди вкрай неохоче прощаються з тими явищами, до яких звикли (і неважливо, йдеться про погане чи добре). Так, говорячи про тортури, Ю. Голик стверджує, що їх у пострадянському суспільстві нема. Але вони є, лише набули іншого вигляду. Це – здійснення попереднього арешту тоді, коли він не є необхідним, або ж перевищення всіх можливих процесуальних термінів перебування під вартою [8, с. 39]. Завдання аналогічних дій просте й очевидне: залякати підозрюваного, зламати його волю, подавити будь-яку спробу опору. Жодного стосунку до правосуддя, гуманності та відновлення справедливості такі дії не мають і мати не можуть.

Іншим аспектом згаданої проблеми філософ вважає позбавлення волі в умовах тотальної туберкулізації деяких колоній держави. Навіть короткочасне поміщення в таке середовище цілком здорової людини може зробити її інвалідом. Прикладом цього є жахлива історія з мешканкою Макіївки, що на Донеччині, Світланою Зайцевою. Її заарештували, а згодом засудили до 7,5 років позбавлення волі за звинуваченням у вбивстві, котрого, як з'ясували пізніше, вона не вчиняла. Згодом Світлана твердила, що зізнання у вбивстві працівники міліції у неї «вибивали» погрозами. Справжніх убивць знайдено, проте для Світлани перебування у слідчому ізоляторі та колонії не минули безслідно: колишня ув'язнена перетворилася на безнадійно хвору людину – в неї діагностували туберкульоз. І, як наслідок, двадцятивосьмирічна мати трьох дітей померла від хвороби, якою заразилася в СІЗО, куди її кинули незаконно.

Ще страшнішим варіантом тортур ХХІ століття Ю. Голик вважає ВІЛ-інфекцію [8, с. 39]. Хоч не такою мірою, як за радянських часів, проте все ж таки непоодинокими в українському суспільстві є випадки застосування методу «слоника»,

підвішування тіла, посягання на статеву недоторканість, примушування їсти неїстівне тощо.

Чому так відбувається? Найпростіше списати на владу, але влада дуже часто робить лише те, що їй дозволяють чинити люди, і чого ці люди прагнуть від влади – твердить Ю. Голик [8, с. 39]. Ведення ефективної боротьби з рецидивами репресивно-карального мислення в інституті покарання під силу лише людині з високим рівнем правової свідомості й правової культури. Для цього вона, насамперед, має усвідомлювати себе цінністю, навколо якої і задля якої відбуваються всі право-, державотворчі процеси. Саме такі особистості у масовому масштабі становлять громадянське суспільство.

Тип мислення слідчого (міліціонера, прокурора, судді), що сформувався на засадах легізму, орієнтований на негативний образ людини, на образ підозрюваного (звинуваченого, підсудного), котрого заздалегідь презюмують злочинцем, чим і нехтують одним із важливих конституційних принципів – презумпцією невинуватості особи. Що і призводить до, так «популярних», актів катування. Усе це дає підстави твердити про необхідність впровадження у кримінальне законодавство «вчинення катування працівником правоохоронного органу» як окремої кваліфікуючої ознаки складу злочину «Катування» (ст. 127 КК України).

Висновки. Кримінально-правовий аналіз норм міжнародного та національного законодавства України свідчить про невідповідність нашого законодавства вимогам міжнародної спільноти щодо кримінальної відповідальності за катування. Положення ст. 127 КК України необхідно привести до відповідності положень Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН. Це сприятиме притягненню службових осіб до кримінальної відповідальності за катування та подолає практику кваліфікування їх дій (що по суті утворюють катування) за статтями 364 («Зловживання владою або службовим становищем») та 365 («Перевищення влади або службових повноважень») КК України [5].

Виходячи із даних моніторингів правозахисних органів, а також статистичних даних органів прокуратури та внутрішніх справ, котрі свідчать про «масове» вдавання у професійній діяльності правоохоронців до катувань, вважаємо за доцільне законодавчо визнати «вчинення катування працівником правоохоронного органу» як кваліфікуючу ознаку складу злочину «Катування» (ст. 127 КК України).

Подальші дослідження можуть стосуватися визначення та удосконалення інших понять, що стосуються кримінальної відповідальності за катування, зокрема, «працівник правоохоронного органу» як кваліфікуюча ознака складу злочину «Катування», класифікація об'єктів і суб'єктів катування тощо.

Список використаних джерел

1. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН від 9 грудня 1975 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_084.
2. Ибраева А. Н. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с насилием должностных лиц (статья 347-1 Уголовного кодекса Республики Казахстан) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / А. Н. Ибраева. – Республика Казахстан, Астана, 2008. – 21 с.

3. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН від 10 грудня 1980 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року 2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
6. Міжамериканська конвенція про запобігання катуванням чи покарань за їх застосування Організації американських держав від 9 грудня 1985 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id=6tVK4-P4gUUC&pg=PA10&lpg>.
7. Токійська декларація. Основні лікарські принципи, стосовно тортур та інших видів жорстокого, негуманного або принизливого поводження або покарання при затриманні та ув'язненні Всесвітньої медичної асоціації від 1 жовтня 1975 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/990_011.
8. Философия уголовного права / [сост., ред. и вступ. статья проф. Ю. Голика]. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 348 с.
9. Чобанян Р. С. Пытка : уголовно-правовое и криминологическое исследование : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / Р. С. Чобанян. – М., 2007. – 30 с.
10. Щорічні доповіді про права людини в Україні 2012. Доповіді правозахисних організацій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1362641025>.

Яремко О. М. Законодательная регламентация уголовной ответственности за пытки в Украине

В статье исследованы проблемы создания и реализации норм национального законодательства в сфере борьбы с пытками. Указано на несоответствие украинского законодательства об уголовной ответственности за пытки международно-правовым нормам. Сформулированы предложения по совершенствованию уголовного законодательства Украины из данной проблемы.

Ключевые слова: пытки, международно-правовые обязательства, наказание, уголовная ответственность, человеческое достоинство, состав преступления.

Yaremko O. M. Legislative regulation of criminal responsibility of torture in Ukraine

In the article investigates the problem of creating and implementing national legislation in the fight against torture. It is indicated on disparity of the Ukrainian law on criminal responsibility for torture of internationally. Suggestions are formulated in relation to the improvement of the criminal laws of Ukraine on this issue.

Key words: torture, international legal obligations, punishment, criminal responsibility, human dignity, corpus of crime.

